

УДК 821.12.2:7.036.43(430).

DOI <http://doi.org/10.30978/CEES-2023-2-48>

Ліза дель Джокондо. Чи була вона здорова?

Історична мініатюра

С. Й. Рибаків

У світі відомо не так багато творів мистецтва, які протягом століть викликають захоплення і жваві дискусії щодо їхніх достоїнств, ідей автора, які він намагався втілити в картині або скульптурі, художньої манери виконання, характеристик зображених персонажів тощо. До них належить картина великого художника епохи Відродження Леонардо да Вінчі (1452—1519) «Мона Ліза», на якій зображена засмучена молода жінка Ліза дель Джокон-

до (15.06.1479—25.07.1542), також відома як Ліза Герардіні. Здавалося б, що може бути незвичайного у зображенні молодої жінки у скромному одязі на тлі простого краєвиду із загадковою напівусмішкою на вустах. Однак картина протягом п'яти століть багато разів була піддана різним експертизам, обговорювалася художниками, мистецтвознавцями, представниками інших спеціальностей і досі викликає суперечливі думки та висновки. Про неї написано велику кількість статей, монографій, трактатів найавторитетнішими експертами.

Перш ніж відповісти на запитання, наведене в назві статті, слід ознайомитися з основними дійовими особами цієї історії. Більшість дослідників вважають, що на картині зображено 24-річну жінку Лізу ді Антоніо Марію Герардіні, італійську дворянку родом із Флоренції. У віці 15 років вона стала третьою дружиною багатого флорентійського торговця шовком Франческо ді Бартоломео ді Занобі дель Джокондо і надалі носила ім'я Ліза дель Джокондо. У них народилося п'ятеро дітей, ще одна дитина, дівчинка, померла в дитинстві. Крім того, вона вихувала сина Бартоломео від першого шлюбу. Відомий портрет замовлений Бартоломео на честь народження другого сина Андреа. Сім'я тривалий час проживала у Флоренції. Чоловік Лізи помер у 1538 р. під час епідемії чуми. Після його смерті Мона Ліза оселилася в монастирі Святої Урсули, де вже була її дочка Марієтта. Померла 1542 р. у віці 63 років.

З різних джерел відомо, що Леонардо да Вінчі працював над картиною протягом 1503—1504 рр., але не завершив її. Не отримавши гонорару, відвіз картину до Франції. Після завершення роботи в 1516 р. вона була придбана королем Франциском I. Деякий

Рибаків Станіслав Йосипович, д. мед. н., проф. E-mail: dr.rybakov@comcast.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8670-5260>

© 2023 Author • Автор

Published under the CC BY-ND 4.0 license • Опубліковано на умовах ліцензії CC BY-ND 4.0

час картина перебувала в палаці Тюільрі, в спальні Наполеона. У 1797 р. картину було передано в Лувр, де вона експонується й досі. Портрет є національним надбанням та об'єктом захоплення впродовж кількох століть.

Біографія Мони Лізи та історія картини Леонардо да Вінчі в тому чи тому обсязі містяться практично в кожній публікації, присвяченій цій особі та її художньому образу, створеному великим художником [1—5]. Однак канонічна версія цієї історії заперечується численними дослідниками. Називають принаймні 6 імен жінок, які могли б слугувати моделлю для Леонардо да Вінчі під час написання цієї картини. Це могли бути Джиневра ді Бенчі з Флоренції, Лукреція Кривеллі, коханка графа Людовіко Сфорца з Мілана, Констанція д'Евалос, іспанська герцогиня, Цецилія Галерані, коханка графа Людовіко Сфорца, Ізабелла д'Есте, маркіза Манар і Ліза Герардіні [1, 6, 7]. Найнесподіванішими версіями, створеними за допомогою комп'ютерної графіки, є припущення, що художник зобразив на картині самого себе чи свою матір. Понад 100 років тому великий психоаналітик З. Фрейд зазначив, що, за його спостереженнями, посмішка Мони Лізи відтворює посмішку матері Леонардо да Вінчі Катерини. «В інших роботах да Вінчі ми знаходимо підтвердження, що посмішка Мони Лізи Джокондо розбудила в нього, дорослої людини, спогади раннього дитинства про матір» [8—11].

Ця картина кілька разів була об'єктом насильницьких дій, спроб завдати їй шкоди, знищити. У 1911 р. вона була викрадена музейним працівником Вінченцо Перуджі, який переховував її протягом двох років і був спійманий при спробі продати. Картину повернули в Лувр та створили систему охоронних заходів і пристроїв, які оберігають її від викрадення і спроб пошкодити чи знищити. Цікаво, що у крадіжці картини підозрювали П. Пікассо і Г. Аполлінера [2, 12].

Леонардо да Вінчі створив геніальну картину з використанням розробленої ним методики живописної техніки sfumato. Суть останньої полягає у відсутності чітких ліній та різких переходів від кольору до кольору. Один колір плавно переходить в інший. При цьому створюється ілюзія ледь помітного серпанку між глядачем та зображенням. Зображення Мони Лізи практично повністю виконано у техніці sfumato. М'які тіні, накладені у куточках рота та навколо очей. Якщо дивитися на портрет з різних кутів зору, то вважається, що вираз обличчя змінюється. Обриси обличчя також пом'якшені. Здається,

що видно повітря, яке обволікає фігуру. Складається враження, що це повітря вона набере у груди та зітхне. Автор зробив усе можливе, щоб постать Мони Лізи видавалася живою [13—16].

Вивчення численних характеристик портрета, до речі, написаного не на полотні, а на пальмовій дошці, тривало з часу його появи. Фахівці оцінювали картину візуально за допомогою різних прийомів і пристроїв, але їхні висновки були суб'єктивними. Аналізували тонкі деталі зображення Мони Лізи, її вираз обличчя, фігуру, одяг, пейзаж, на тлі якого написано портрет, відтінки фарб тощо. Можливість докладно вивчити та об'єктивізувати деталі зображення виникла після того, як у 2004 р. французький інженер Паскаль Котте відтворив електронну версію полотна. Він винайшов мультиспиральний 240-піксельний томограф з високою роздільною здатністю, що дає змогу фіксувати 13 видів світлових хвиль в інфрачервоному спектрі. Отримані результати спричинили революцію в уявленнях про цей безсмертний твір живопису [17—19].

Несподіваною знахідкою стало виявлення під загальновідомим зображенням Мони Лізи начерків ще близько чотирьох інших жінок, які відрізняються від канонічного за низкою характеристик (вираз обличчя, характер знаменитої посмішки, окремі деталі зовнішності та одягу, елементи пейзажу). На нижніх шарах шкіра обличчя Мони Лізи мала ніжний, рожевий рум'янець, а не хворобливу жовтизну, яка спостерігається нині. Первинні колірні характеристики пейзажу не відповідали таким у кінцевому варіанті. Під впливом часу та повторних реставрацій початково зелена трава і блакитне небо стали блідішими та тьмянішими. Виявлені знахідки спричинили жваву дискусію серед мистецтвознавців, появу нових думок і концепцій щодо створення картини та її характеристик.

Одним з основних є запитання: хто ж був істинною Моною Лізою — обличчя на загальновідомій картині або зображення жінок, приховані під багатьма шарами фарби, що стали доступними для огляду завдяки дослідженням П. Котте. Низка інших проблем продовжують впливати на розуміння і трактування цього полотна.

Крім обговорення художніх достоїнств картини, у другій половині ХХ ст. виникли запитання про фізичне здоров'я Мони Лізи: чи була вона здорова чи страждала на якісь хвороби? Зрозуміло, що судити про стан здоров'я за зображенням людини, намальованої або сфотографованої, яка до того ж проживала 500 років тому, дуже складно і навряд

чи оцінка буде об'єктивною, за винятком випадків, коли захворювання виявляється характерними змінами зовнішності, що дає змогу встановити остаточний діагноз, наприклад, синдром Кушинга, акромегалія тощо.

Однак у літературі описано численні спроби встановити діагноз жінці, зображеній на полотні Леонардо да Вінчі, аби підтвердити, що вона була здорова. З цією метою намагаються використовувати фізіогноміку, яка дає змогу визначити тип особистості людини, її душевні якості та стан здоров'я на підставі аналізу зовнішніх рис обличчя та його виразу. Цей метод набув широкого поширення в медицині, зокрема, в ендокринології, де ефекти дії надлишку або браку певних гормонів, які виробляються різними залозами, нерідко призводять до характерних змін зовнішності пацієнтів. Цікаво, що великий хірург М. І. Пирогов написав велику працю «Обличчя хворого» та використовував методики фізіогноміки для встановлення діагнозу пацієнтам. У США створена комп'ютерна програма для розпізнавання деяких генетичних захворювань за рисами обличчя, точність якої становить 60—76 % [20].

У доступній літературі висвітлено можливі діагнози різних захворювань у Лізи дель Джокондо або «докази» її повного фізичного здоров'я. Припускають існування різних захворювань, окремих синдромів, патологічних симптомів, фізіологічних станів. Так, J. Kulski [9] наводить перелік 13 захворювань і симптомів, L. Rousett — 11 [22], S. Kantha і Y. Matsui — 10 [23]. Про наявність принаймні 10 діагнозів у Лізи дель Джокондо повідомлено у низці інших джерел [24—26].

Сотні дослідників намагалися пояснити походження та значення загадкової посмішки Лізи дель Джокондо. Одним із найпоширеніших трактувань цього феномену є припущення про його медичне походження. Вважають, що посмішка Мони Лізи є наслідком наявності одностороннього паралічу (парезу) гілки VII пари черепних нервів. Цей стан описаний у 1821 р. англійцем С. Белл і отримав назву «параліч Белла» (Bell's palsy). Унаслідок спастичного скорочення м'язів відповідної половини обличчя залежно від ступеня ураження нерва вираз обличчя хворого характеризується появою напівусмішки, іноді — асиметрії. Цей стан у більшості випадків буває зворотним, причини невідомі, захворюваність становить 1—4 випадки на 10 тис. населення на рік. Характерною особливістю є частіший розвиток паралічу у вагітних жінок або в ранній після-

пологовий період. Параліч Белла спостерігається із частотою 45 випадків на 100 тис. вагітностей, тоді як у невагітних жінок трапляється у 2,64 рази рідше (17 випадків на 100 тис.). Поява паралічу Белла дає змогу з певною ймовірністю судити про вагітність Лізи дель Джокондо або нещодавні пологи. Такої думки дотримуються багато дослідників, особливо з урахуванням того, що портрет був замовлений її чоловіком на честь народження другого сина. Є пропозиції назвати зазначену симптоматику «синдромом Мони Лізи» [26—30]. Крім того, характер посмішки Мони Лізи пов'язують з відсутністю передніх зубів, про що, ймовірно, свідчить шрам під нижньою губою, тому їй доводиться посміхатися з майже закритим ротом [31]. Поєднаний тривимірний аналіз положення рук Мони Лізи, характеру посмішки та ознак паралічу Белла дав змогу деяким фахівцям висловити сміливіше припущення, що вона перенесла внутрішньомозкове порушення кровообігу (інсульт) з порушенням функцій V і VII черепних нервів та елементів рухових шляхів [32, 33].

У 2005 р. професор Nicu Sebe з Амстердамського університету розробив комп'ютерну програму для «розпізнавання емоцій» і застосував її для оцінки посмішки Мони Лізи. Установлено, що вона виражає на 83 % щастя, на 9 % — огиду, на 6 % — страх, на 2 % — агресивність, < 1 % — нейтральні емоції, 0 — здивування. Результати цих досліджень викликали жваву дискусію серед мистецтвознавців та фахівців з комп'ютерної графіки [34—37]. Іншою цікавою знахідкою стало те, що ступінь виразності посмішки Лізи дель Джокондо і взагалі її наявність чи відсутність залежали від відстані, кута зору, під яким розглядали картину, і навіть від тривалості розглядання. При перегляді картини зблизька дрібні деталі створюють враження, що обличчя має скромний вираз, але здалеку видається, що вона весело посміхається. Є думка, що посмішка Мони Лізи при звичайному перегляді відсутня і помітна лише тоді, коли глядач дивиться їй просто у вічі [38, 39].

При розгляді характеристик можливої внутрішньої патології у Лізи дель Джокондо вражає велика кількість різних захворювань і клінічних синдромів. Велика група дослідників вважають, що вона страждала на розлади ліпідного обміну. Доказами є наявність утворення на шкірі у внутрішньому куті лівого ока — ксантелазми (холестеринова бляшка) і «пухлиноподібного випинання» на тильній поверхні правої кисті — ліпоми. Також привертає увагу характерний жовтуватий відтінок шкіри обличчя. Ці

ознаки, ймовірно, зумовлені гіперліпідемією (високим рівнем холестерину). Останню вважають етіопатогенетичним чинником розвитку атеросклерозу та деяких серцево-судинних захворювань із низкою ускладнень, що призводять до передчасної смерті. Прихильники цієї гіпотези намагалися пояснити виникнення у Мони Лізи серцево-судинних розладів на ґрунті гіперліпідемії, які, на їхню думку, призвели до її смерті у віці 37 років. Однак ця гіпотеза була спростована. Ліза дель Джокондо прожила 63 роки, а можливі розлади ліпідного обміну не позначилися на її здоров'ї та мали симптоматичний характер. Уважають, що гіперліпідемія мала спадковий, генетично зумовлений характер, але переконливі докази цього відсутні. Цікаво, що Леонардо да Вінчі одним із перших у медицині описав атеросклероз на рівні уявлень того часу [2, 40, 41].

Окремі дослідники «нагороджують» Лізу дель Джокондо рідкісними формами патології, інколи посиляючись на наявність у неї симптомів нез'ясованого генезу або характерних для певних патологічних станів. Наприклад, виявляють у неї окуломоторні розлади (синдром Holmes-Adie) у вигляді спотвореної реакції зіниць на світло, що пояснюють порушенням балансу тиреоїдних гормонів та метаболізму вітаміну А [42, 43]. С. Hamonet і L. Ducert [44] припускають наявність синдрому Ehlers-Danlos, який виявляється підвищеною крихкістю судин, гіпермобільністю скронево-щелепного суглоба та наявністю стоншеної еластичної шкіри, що супроводжується характерним виразом обличчя, який отримав назву «симптом Мони Лізи».

Дивним є припущення щодо наявності у Мони Лізи сифілісу на підставі того, що вона посміхається, майже не відкриваючи рота, не бажаючи показувати зміни зубів у результаті лікування цього захворювання препаратами ртуті. Також викликає подив гіпотеза про її вроджену «ідіотію», низький розумовий розвиток, про що нібито свідчать непропорційні зображення пальців рук, опуклий лоб, наявність страбізму, косоокість, бруксизм [4, 7, 23—25, 34]. Існує також думка, що під час написання картини Ліза дель Джокондо була вагітна, про що свідчить наявність у неї на голові лляної накидки (грело), які носили італійки під час гестації. Схрещені на животі руки також характерні для вагітних жінок [2].

Наведений неповний перелік симптомів і патологічних станів, які виявляють при аналізі зображення Мони Лізи, дає підстави вважати, що вона була жінкою, яка страждала на численні захворювання.

Проте її зовнішній вигляд і вираз обличчя ставлять під сумнів цей висновок. На картині зображено молоду вродливу жінку, зовнішність якої у глядача, що немає відношення до медицини, не викликає підозри про наявність будь-яких захворювань. Лише пильна увага до неї медичних фахівців стала причиною пошуку та виявлення у жінки явних та прихованих порушень здоров'я.

Останніми роками до переліку можливих патологічних розладів у Лізи дель Джокондо додалося ще одне захворювання, щодо наявності чи відсутності якого точаться суперечки не лише у медичному середовищі. Йдеться про гіпотиреоз — недостатність гормональної функції щитоподібної залози, яка супроводжується наявністю низки зазначених симптомів. Такої думки дотримуються багато дослідників, але не менша кількість фахівців заперечують наявність гіпотиреозу у Лізи дель Джокондо. Згадаємо дві найпопулярніші праці. Авторами першої, надрукованої у журналі «Mayo Clinic Proceedings» у вересні 2018 р., є професор М. Mehra, директор медичного серцево-судинного центру Brigham and Women Hospital (Бостон), і професор Н. Campbell з Університету Санта-Барбари (Каліфорнія) [46]. На підставі зібраних даних вони припустили, що Мона Ліза Джокондо страждала на гіпотиреоз. Їхнім головним опонентом можна вважати дитячого ендокринолога з Університету в Х'юстоні, професора М. Yafi, статтю якого надруковано в журналі «Hormones» (2019). Автор стверджує, що Мона Ліза Джокондо перебувала в стані еутиреозу [47]. Показово, як професор М. Mehra пояснює свій висновок. «Я мав можливість у Луврі протягом півтори години розглядати цю картину. Я не художник і не знаю, як оцінювати мистецтво, але я знаю, як ставити клінічний діагноз». Насамперед його зацікавила зовнішність Мони Лізи як пацієнтки. Він відзначив одутлість обличчя, жовтуватий відтінок шкіри, відсутність брів, зміщення лінії росту волосся дозад, стоншене тьмяне волосся, згладжування контурів шиї та «випинання» на правій половині, що могло свідчити про наявність зоба. Флоренція, де проживала Ліза дель Джокондо, належала до йододефіцитних регіонів, тому у населення часто спостерігався розвиток ендемічного зоба зі зниженням продукції тиреоїдних гормонів через нестачу йоду і, як наслідок, — виникнення гіпотиреозу. Не могла бути винятком у цьому плані й Ліза дель Джокондо.

Наявність у Лізи дель Джокондо зазначених ознак порушень ліпідного обміну (ксантелазма, ліпома), на

думку авторів, могла бути також наслідком гіпотиреозу. Для підтвердження цього потрібні спеціальні дослідження, які на той час не практикували. Та й наявність невеликої ліпони на кисті не є переконливою ознакою гіперліпідемії. Ці доброякісні пухлини часто трапляються у здорових осіб. Для підтвердження своєї здогадки дослідники використали також загадкову посмішку Мони Лізи, яку вони розглядають як «напівусмішку» внаслідок слабкості лицевих м'язів і загальної психомоторної загальмованості, що часто супроводжують гіпотиреоз. На підставі низки даних вони припускають імовірність перенесеного нею післяпологового тиреоїдиту з подальшим розвитком гіпотиреозу. На думку авторів, «...загадка Мони Лізи може бути вирішена за допомогою діагнозу гіпотиреозу». Однак, висуваючи гіпотезу про наявність гіпотиреозу, вони ставлять під сумнів достовірність низки ознак цього захворювання, які спостерігаються на картині. Так, вони не виключають, що відсутність брів і зміщення лінії росту волосся на голові могли бути наслідком штучного втручання, тобто їхнього видалення, що було прийнято в Італії серед заможних жінок. Поява жовтуватого забарвлення шкіри, ймовірно, пов'язана з «віковою» зміною фарб (п'ять століть!). Дослідження П. Котте показали, що первісні відтінки кольору шкіри обличчя та пейзажу були набагато яскравішими. Ще одним поясненням посмішки Мони Лізи можуть бути особливості техніки sfumato.

Досить наочний набір симптомів, притаманних для гіпотиреозу і зображених на геніальному полотні Леонардо да Вінчі, начебто не залишив сумнівів у наявності у Лізи дель Джокондо цього захворювання. Професор М. Яфі навів докази того, що Ліза дель Джокондо перебувала в еутиреоїдному стані. «Я відчуваю персональну відповідальність захистити Мону Лізу та її чарівний портрет. Протягом кількох останніх століть вона надихала тисячі людей. Я не можу погодитися з думкою, що вона страждала на гіпотиреоз, і припускаю, що вона перебувала в еутиреоїдному стані. Це означало, що її щитоподібна залоза нормально функціонувала».

Щодо можливості розвитку гіпотиреозу внаслідок йодного дефіциту, автор висловлює сумнів у тому, що регіон проживання Мони Лізи належав до «високоендемичних». Вона мала можливість у достатньому обсязі отримувати їжу з високим вмістом йоду, оскільки належала до заможних верств суспільства. Автор заперечує специфічність низки зовнішніх симптомів для гіпотиреозу. Так, для багатьох персонажів картин

Леонардо да Вінчі була характерна деяка повнота і одутлість обличчя та збільшення обсягу шиї. Ці симптоми є обов'язковими (облігатними) для гіпотиреозу, для якого характерні не розміри щитоподібної залози, а ознаки її функціональної недостатності.

Зазначені ознаки гіпотиреозу — забарвлення шкіри, зміни волосся, деякі неврологічні симптоми (параліч Белла тощо), можна пояснити зовнішніми впливами чи іншими причинами. Картині понад 500 років, вона не завжди зберігалася в сприятливих умовах. Наприклад, протягом 2 років перебувала під матрацом після викрадення. Додаткову інформацію отримано завдяки дослідженням П. Котте. Так, утворення в кутку лівого ока, що трактують як ксантелазма, насправді є грудочкою фарби. На первинних зображеннях встановлено наявність брів і вій, які, як і яскравіші кольори обличчя та пейзажу потьмяніли з часом. Наявність тривалого гіпотиреозу мала призвести до розвитку у Лізи дель Джокондо безпліддя, тоді як насправді вона була матір'ю 5 дітей. Також сумнівним є припущення про розвиток у неї післяпологового тиреоїдиту. Зазвичай перебіг цього захворювання характеризується гіпертиреоїдною стадією, яка змінюється гіпотиреоїдною. У більшості випадків відновлюється еутиреоїдний стан. Такої симптоматики у Мони Лізи не спостерігали. На думку автора, «... встановлення діагнозу гіпотиреозу на старовинних картинах на підставі нечітко виразних і сумнівних симптомів є непотрібним та ризикованим».

Можна погодитися, що спроби робити висновки про стан здоров'я осіб, зображених на картинах чи фотографіях, за рідкісним винятком, є малообґрунтованими. У такій ситуації можна погодитися з постулатом: кожен бачить те, що хоче бачити. Полотно Леонардо да Вінчі залишається символом вічної, чарівної та загадкової краси і жіночості.

Конфлікту інтересів немає.

ЛІТЕРАТУРА/REFERENCES

1. Stites R. Mona Lisa Bella. Parnassus. 1936;8(1):22-23. <https://doi.org/10.2307/771197>.
2. Keele KD. The genesis of Mona Lisa. J Hist Med Allied Sci. 1959 Apr;14(2):135-59. doi: 10.1093/jhmas/xiv.4.135. PMID: 13654756.
3. Zollner F. Leonido's portrait of Mona Lisa del Giocondo. Gaz. Des. Beaux-Arts. 1993;21(5):115-138.
4. Maloney WJ. Bell's palsy: the answer to the riddle of Leonardo da Vinci's 'Mona Lisa'. J Dent Res. 2011 May;90(5):580-2. doi: 10.1177/0022034510384629. Epub 2010 Oct 7. PMID: 20929717.

5. Pallanti G. Mona Lisa revealed the true identity of Leonardo model. Florence: Italy: Skira Editore; 2006. 128 p.
6. Harris JC. Leonardo da Vinci's Mona Lisa. *JAMA Psychiatry*. 2013 Jun;70(6):555-6. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2013.371. PMID: 23740046.
7. White M. Leonardo the first scientists. London: Time Warner Books; 2001. 416 p.
8. Hemmeyer JC. Leonardo Da Vinci as a Scientist. *Ann Med Hist*. 1921 Spring;3(1):26-44. PMID: 33944434; PMCID: PMC7946097.
9. Kulski J. The Mona Lisa portrait: Leonardo's personal and political tribute to Isabella Aragon Sforza, the Duches of Milan. *Int. J. Art and Art History*. 2018;6(2):31-50.
10. Freud S. Leonardo da Vinci and the memory of his childhood. *The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud*. London: Hagarth Press; 1910;11:63-137.
11. Schwartz L. Mona Lisa identification. Evidence from a computer analysis. *Visual Computer*. 1988;4:40-8.
12. Schwartz L. Morphing the three faces of Mona: The decision — making steps Leonardo used to create his Mona Lisa. *Computer Graphics*. 1995;19(4):529-39.
13. LaFarge A. The bearded lady and shaven man. *Mona Lisa, meet Mona/Leo. Leonardo*. 1996;29(5):379-83.
14. Nagel A. Leonardo and sfumato. *Anthropology Aesthetics*. 1993;24:7-20.
15. Queiros-Conde D. The turbulent structure within Mona Lisa. *Leonardo*. 2004;37(3):223-8.
16. Olszewski E. How Leonardo invented sfumato. *Notes in the History of Art*. 2011;31(1):4-9.
17. Shelley E. Definition of sfumato: *Art History Glossary*. ThoughtCo; 2020.
18. Elias M, Cotte P. Multispectral camera and radioactive transfer equitation used to depict Leonardo's sfumato in Mona Lisa. *Appl. Opt*. 2008;47:2146-54.
19. Cotte P. *Lumiere on the Mona Lisa Hidden Portraits*. Vinci Editions; 2016. 205 p.
20. Cotte P. Mona Lisa spolvero revealed. *J. Cultural Heritage*. 2020;45:1-9.
21. Fanghänel J, Gedrange T, Proff P. The face-physiognomic expressiveness and human identity. *Ann Anat*. 2006 May;188(3):261-6. doi: 10.1016/j.aanat.2005.11.013. PMID: 16711165.
22. Rousset L, Bernardeschi C, Halioua B. Did Mona Lisa suffer from postpartum thyroiditis? *J Eur Acad Dermatol Venereol*. 2019 May;33(5):e225-e226. doi: 10.1111/jdv.15412. Epub 2019 Feb 28. PMID: 30821015.
23. Kantha S, Matsui U. Medical diagnosis on Leonardo's Mona Lisa portrait. *Int. Med. J*. 2019;26(6):446-7.
24. Shelley B. Historical perspectives of facial palsy. Before and after Sir Charles Bell to facial emotional expression. *Arch. Med. Health*. 2013;1(1):85-8.
25. Adour K. Mona Lisa syndrome: solving the enigma of the Gioconda smile. *Ann. Otol. Rhinol. Laryngol*. 1989;98(3):196-9.
26. Hellebrand M, Friebe-Hoffman U, Bender H. Mona Lisa syndrome die periphere frazialis-parese in der Schwangerschaft. *Zeit Geburtshilfe Neonatal*. 2006;210(4):126-34.
27. Maloney WJ. Bell's palsy: the answer to the riddle of Leonardo da Vinci's 'Mona Lisa'. *J Dent Res*. 2011 May;90(5):580-2. doi: 10.1177/0022034510384629. Epub 2010 Oct 7. PMID: 20929717.
28. Yilmar B, Yildirim B, Yilmar M et al. Mona Lisa syndrome: a case report. *J. Cases Abstr. Gynecol*. 2016;2:20-8.
29. Borkowski JE. Mona Lisa: the enigma of the smile. *J Forensic Sci*. 1992 Nov;37(6):1706-11. PMID: 1453176.
30. Austen I. New look at Mona Lisa yields some new secrets. *New York Times*; 2006.
31. Kompanje EJ, Walgaard C, de Groot YJ, Stevens M. Historical sources of basilar artery occlusion. *Neurology*. 2011 Apr 26;76(17):1520-3. doi: 10.1212/WNL.0b013e318217e755. PMID: 21519003.
32. Welsmart Z. We knew Mona Lisa's grin but we still don't know why. *Fnewsmagazine.com* February 2006.
33. Decoder of Mona Lisa's smile becomes member of Advisory board of Serbian Institute for artificial intelligence. *eKapija/Friday* 02.07.2021./09.18.
34. Ionita A. From cracking Mona Lisa's smile to helping people be more creative with AI: story of Prof. Niku Sebe. *The Recursive*. 10 march 2022.
35. Livingstone MS. Is it warm? Is it real? Or just low spatial frequency? *Science*. 2000 Nov 17;290(5495):1299b. doi: 10.1126/science.290.5495.1299b. PMID: 17787230.
36. Zavagno D, Actis-Grosso R, Daneyko O. Looking into Mona Lisa's smiling eye: Allusion to an illusion. *Front. Hum. Neurosci*. 2022;16:878288. doi:3389/fnhum.2022.878288.
37. Muller C. Angina pectoris in hereditary xanthomatosis. *Arch. Int. Med*. 1939;64:675-700.
38. Ose L. Müller-Harbitz' sykdom-familiaer hyperkolesterolemi [Müller-Harbitz disease-familial hypercholesterolemia]. *Tidsskr Nor Laegeforen*. 2002 Apr 10;122(9):924-5. Norwegian. PMID: 12082837.
39. Ose L. The real code of Leonardo da Vinci. *Curr Cardiol Rev*. 2008 Feb;4(1):60-2. doi: 10.2174/157340308783565401. PMID: 19924278; PMCID: PMC2774586.
40. Ponzetto A, Figura N, Holton J. Mona Lisa and Postpartum Hypothyroidism. *Mayo Clin Proc*. 2019 Mar;94(3):544. doi: 10.1016/j.mayocp.2018.11.025. PMID: 30832793.
41. Dequeker J, Muls E, Leenders K. Xanthelasma and lipoma in Leonardo da Vinci's Mona Lisa. *Isr Med Assoc J*. 2004 Aug;6(8):505-6. PMID: 15326839.
42. Siddique A, Clarke J, Grzybowski A. Adie: the man behind the syndrome. *Clin. Exp. Ophthalmol*. 2014;42:778-84.
43. De Campos D, Coutinho Rodrigues D, Buso L. The Holmes-Adie syndrome in the Mona Lisa of Leonardo da Vinci (1452-1519). *Acta Biomed*. 2021 Nov 3;92(5):e2021305. doi: 10.23750/abm.v92i5.10355. PMID: 34738587; PMCID: PMC8689333.
44. Hamonet C, Dueret L. Was Mona Lisa affected by an Ehlers-Danols syndrome? *Int. J. Proteonomics Bioinformatics*. 2018;6(1):027-030.
45. Mullany LD. Mona Lisa decrypted: another premise. *Mayo Clin Proc*. 2019 Apr;94(4):730-1. doi: 10.1016/j.mayocp.2019.01.010. PMID: 30947840.
46. Mehra MR, Campbell HR. The Mona Lisa decrypted allure of an imperfect reality. *Mayo Clin Proc*. 2018 Sep;93(9):1325-7. doi: 10.1016/j.mayocp.2017.12.029. PMID: 30193676.
47. Yafi M. Mona Lisa is euthyroid: a modern-day diagnosis. *Hormones (Athens)*. 2019 Sep;18(3):331-2. doi: 10.1007/s42000-019-00103-x. Epub 2019 Mar 5. PMID: 30835061.

РЕЗЮМЕ

Огляд присвячено картині великого художника епохи Відродження Леонардо да Вінчі (1452—1519), на якій зображена засмучена молода жінка Ліза дель Джокондо, також відома як Ліза Герардіні. Картина протягом п'яти століть була піддана різним експертизам, обговорювалася художниками, мистецтвознавцями, представниками інших спеціальностей, викликала і викликає суперечливі думки та висновки. Леонардо да Вінчі створив геніальну картину з використанням розробленої ним техніки sfumato, суть якої полягає у відсутності чітких ліній та різких переходів від кольору до кольору. Один колір плавно переходить в інший. При цьому створюється ілюзія ледь помітного серпанку між глядачем та зображенням. Зображення Мони Лізи практично повністю виконано у техніці sfumato. М'які тіні, накладені у куточках рота та навколо очей. Якщо дивитися на портрет з різних кутів зору, то вважається, що вираз обличчя змінюється. Обриси обличчя також пом'якшені. Здається, що видно повітря, яке обволікає фігуру.

Фахівці оцінювали картину візуально за допомогою різних прийомів та пристроїв, але їхні висновки були суб'єктивними. Аналізували тонкі деталі зображення Мони Лізи, вираз її обличчя, фігуру, одяг, пейзаж на тлі якого написаний портрет, відтінки фарб тощо. Крім обговорення художніх достоїнств картини, у другій половині ХХ ст. виникли питання про фізичне здоров'я Лізи дель Джокондо: чи була вона здорова чи страждала на якісь хвороби? Зрозуміло, що судити про стан здоров'я за зображенням людини, намальованої або сфотографованої, яка до того ж проживала 500 років тому, дуже складно і навряд чи оцінка буде об'єктивною, за винятком випадків, коли захворювання виявляється характерними змінами зовнішності, що дає змогу встановити остаточний діагноз, наприклад, синдром Кушинга, акромегалія тощо.

Останніми роками до переліку можливих патологічних розладів, які спостерігаються у Лізи дель Джокондо, додалося ще одне захворювання, щодо наявності якого точаться суперечки не лише у медичному середовищі. Йдеться про гіпотиреоз — недостатність гормональної функції щитоподібної залози, яка супроводжується наявністю низки зазначених симптомів. Такої думки дотримуються багато дослідників, але не менша кількість фахівців заперечують наявність гіпотиреозу у Лізи дель Джокондо.

Можна погодитися, що спроби робити висновки про стан здоров'я осіб, зображених на картинах чи фотографіях, за рідкісним винятком, є малообґрунто-

ваними. У такій ситуації можна погодитися з постулатом: кожен бачить те, що хоче бачити. У будь-якому випадку, безсмертне полотно Леонардо да Вінчі залишається символом вічної, чарівної та загадкової краси і жіночності.

Ключові слова: Леонардо да Вінчі, Мона Ліза, гіпотиреоз.

ABSTRACT

**Lisa del Giocondo. Was she healthy?
Historical miniature**

S. Y. Rybakov

The review examines the painting by the great artist of the Renaissance Leonardo da Vinci (1452—1519), which depicts a sad young woman Lisa del Giocondo, also known as Lisa Gherardini. For five centuries, the picture underwent various examinations, was discussed by artists, art historians, representatives of other specialties, and caused and causes contradictory opinions and conclusions. Leonardo da Vinci created his brilliant painting using the sfumato painting technique he created. The essence of the latter is the absence of clear lines and sharp transitions from color to color. One color gently flows into another. At the same time, the illusion of a barely noticeable haze is created between the viewer and the image. The image of Mona Lisa is almost the absolute embodiment of the sfumato method. Soft shadows are applied in the corners of the mouth and around the eyes. If you look at the portrait from different angles, it seems that the facial expression changes. The contours of the face are also softened. It seems that the air surrounding the figure is visible. Specialists evaluated the picture visually using various techniques and devices, and their conclusions had signs of subjectivism. The analysis was performed for the fine details of the Mona Lisa image, her facial expressions, figure, clothes, the landscape against which the portrait is painted, shades of colors, etc. In addition to the discussion of the artistic merits of the picture, in the second half of the 20th century, questions arose about the physical health of Mona Lisa Gioconda: was she healthy or did she suffer from any diseases? It should be noted right away that it is very difficult and unlikely to be objective to judge the state of health based on the image of a person, drawn or photographed, who also lived 500 years ago. Exceptions may be cases when this or that disease shows characteristic changes in appearance that allow us to assess the final diagnosis, such as Cushing's syndrome, acromegaly, etc. In recent years,

another disease was added to the list of possible pathological disorders observed in Mona Lisa Gioconda, the presence or absence of which caused a particularly lively discussion in the medical world and beyond. This is about hypothyroidism, insufficiency of the hormonal function of the thyroid gland, which is accompanied by the presence of a number of the symptoms listed above. A similar opinion is shared by many researchers, but there is no less number of specialists who deny the presence of hypothyroidism in Mona Lisa Gioconda. It

can be agreed that, with rare exceptions, attempts to draw conclusions about the state of health of persons depicted in certain paintings or photographs are risky and ill-founded. In such a situation, one can agree with the postulate: everyone sees what they want to see. In any case, the immortal canvas of Leonardo da Vinci remains a symbol of eternal, magical and mysterious beauty and femininity.

Keywords: Leonardo da Vinci, Mona Lisa, hypothyroidism.

Дата надходження до редакції 09.02.2022 р.

Дата рецензування 04.04.2023 р.

Дата підписання статті до друку 02.05.2023 р.